

KARŞILAŞTIRMALI NOGAY – TÜRK HALK KÜLTÜRÜ

Yaşar Kalafat*

Nogay – Türk Halk Kültürü ile ilgili olarak bizim evvelce bazı denemelerimiz olmuştur. Ancak bu çalışmalar ayrıntılı değillerdi, bu defa çalışmamıza alanda yapılmış Rusça bir eseri esas aldık. Bu kaynağın Türkçeye aktarılmasında mesai arkadaşlarım yardımcı oldular. Biz halk kültürü çalışmalarını yaparken daha ziyade halk inançları üzerinde yoğunlaşıyorduk, beslenme, musiki gibi alanlarda çok kere çalışmalarımızda ikinci dereceden yer alıyorlardı. Bu defa; halk tababeti, halk takvimi, folkloru, beslenmesi, giyimi gibi konulara da yer vermeğe çalıştık.

GIYİM-KUŞAM

Nogay ulusal giysileri uzun asırların birikimi ile oluşmuştur. Nogay Türk giysileri göçebe ve yerleşik Nogay halklarının tipik yaşam özelliklerini yansıtmaktadır. Giysilerde kullanılan kumaşlar bazen satın alınarak dışardan temin edilmiş ve zaman zaman da Nogay tezgahlarında örülmüşlerdir. 15. yy. da Nogay Ordasının geliştiği bir dönemde kumaş ihtiyacı Moskova'dan karşılanıyordu. Buhara'daki Nogay Kervansarayı'na Çin'den, Hindistan'dan ve diğer üretim merkezlerinden çeşitli kumaşlar getiriliyordu. XIX. yy.dan itibaren Nogay Türk toplumunda fabrika ürünü olan dokumalar kullanılmaya başlanılmış, üst giyim ve ayakkabılar Rusya'dan alınmıştır. Kuzey Kafkasya halkları arasında birçok kumaş için ortak ad kullanılmıştır. Nogaylarda ipek mendile “**Şille Yağlık**”, Karaylarda “**Çille**”, Kabartinlerde “**Şille**” denilmektedir. Nogaylar kadife, “**katebi**”, Çerkezler “**Katabı**”, Osetler “**hastabae**” diyorlardı. Bu giysilerin büyük bir bölümü Türk halklarında ortak iken, bazıları da özellikler Nogaylarca kullanılmışlardır. Nogay giysilerini kadınlar dikerlerdi.

---

* Dr. Yaşar Kalafat, sosyal antropolog, Başbakanlık emekli uzmanı.

Kafkasya halklarında ortak bölgesel bir halk kültürü geliştiğini görüyoruz. Bu kültürün karakterini doğal olarak temas halinde bulunulan soydaş Türkistan üretim ve kültür merkezleri ile halk kesimlerinden etnik ağırlıkta olanlar teşkil ediyordu. Erkek giyimleri göçebe ve yerleşik hayat tarzı yaşayan Nogayların doğal olarak yaşam biçimleri tayin ediyordur. Erkeklerin giysileri bazan dize kadar uzanabiliyordu. Nogay Türk pantolonları diğer Kafkas halklarına nazaran daha geniş oluyordu. Nogay Pantolonları geniş oluşlarıyla biliniyordu. Pantolonların kemerleri yünden hazırlanırdı. Bu kemerlere “İşgır İstabav” deniliyordu. Yün kemerlerin uçlarına küçük “kemikler” bağlanırdı. Üst giyim olarak kolsuz gömlek giyiliyordu. Buna “kısba” veya “kurte ton” deniliyordu. Bu gömlek, genellikle ziraatla uğraşılınca çiftlik hayatında giyilirdi. Bazan astarsız hafif kumaştan yapılmış “cübbe-kaftan” lar da giyilirdi. Bunlara “Elen” denilirdi. Elenlerin sol üst tarafında bir cep olurdu. Zengin step Nogayları kaliteli çuhadan yapılmış yazlık üst giyim olan “Beşmet – Kaptal” giyiyorlardı. Bu giysi kalçalara kadar uzanır, daha sonra belden aşağıya giysinın 12-14 cm kadar olan yırtmaçları bulunurdu. Kadınların giydikleri Beşmetlerin, yan yırtmaçları olmazdı. Kaptal’ın genellikle uçları dik duran yakaları olur ve yaka uçları düğme ile birleştirilirdi. Her yaştaki erkek uzun etekli Beşmet giyerdi. Kışın üst giysilerin üzerine “ton” diye bilinen kürk giyiyorlardı. Bu kütlere, **Boriton** / Kurt derisinden, **Tilkiton**/ Tilki derisinden, **Toyinton**/ Sincap derisinden, **Teriton**/ Koyun derisinden, **Korpeton**/ Karagül derisinden dikilirlerdi. Ayrıca kuzu derisinin ise **Eltirton** olarak bilinen Kürkler dikilirlerdi. Bütün Kürtlerin çok geniş yakaları olurdu. Bunlardan bir kısmı “**Tutba Yago**” olarak bilinen bir tür dik duran yakalardı. “**Yayma Yaga**” ise, yanlara omuzlara doğru yayılır vaziyette idi. Kürtler genellikle dizlerden aşağıya doğru inerdi. Günlük giyilen Kürtler ise, sadece dize kadar iniyor ve çalışmayı kolaylaştırıyordu.

Nogay Türk giysileri büyük ölçüde göçebe veya yarı göçebe Atlı Bozkır Medeniyetinin doğal olarak karakterlerini taşıyorlardı. Bu karakterleri Anadolu Türk giysilerinde de görüyoruz. Daha doğru bir ifade ile şimdilerde nadiren kırsal kesimde ve daha ziyade müzelerde, değişikliğe uğramış şekilleri ile de folklorik kıyafetlerde izlerini görebiliyoruz. Biz, Sarıkamış’taki Kafkasya göçmeni bir kısım Türk halkları ile Kars’daki Karapapah Türklerinde 40-50 yıl evveli itibariyle bu giysileri hatırlıyoruz. Nogay Türk halk giysi isimleri de Anadolu Türkçesi zenginleştirilecek karakterdedir. Nogay Türkçesinden yola çıkmak veya etimolojik inceleme yapmak ayrı bir ihtisas işidir. Ancak bu giysi isimlerinin Türkçe olduklarına şahitlik etmek zor değildir. Türk giysileri sözlüğü yapıldığında bu değerlerimize sahip çıkabilmek daha kolaylaşacaktır.

Erkek üst giyiminin en önemli simgesi **“Belbanı”** diye bilinen kemerdur. Belban, ensiz ve metal tokalı olurdu. Kemere, metal veya altın parçalar takılarak asılırlardı. Kemere aynı zamanda hançerin takılabilmesi için **“kın”** asılı olurdu. Kemere birlikte **“kuşak”** da takılırdı. Kuşak, 2 metrelik ipek kumaştan yapılırdı. Bu kuşaklardan Nogay çobanlarının da olurdu. Çobanlar bellerine, bıçak, kamçı, çoban çantası ve başka şeyler takarlardı. Nogaylarda çeşitli başlık türleri de vardı. Başlıklar, yünden, keçeden ve ketenden yapılırdı. Genelde yetişkinler, kış şapkası olarak bilinen ve koyun derisinden hazırlanan **“börk”** giyerlerdi. **“Eltır börk”**, **“körpe börk”** gibi börk türleri vardı. Yaz aylarında ise, daha ziyade **“kiyiz börk”** denilen dairevi ve geniş, yanlarından bantlarla süslenilmiş şapkalar giyilirdi. Bu tür şapkaları daha ziyade yaşlılar ve çobanlar kullanırlardı. Yağmurlu ve karlı havalarda ise Nogaylar **“Başlık”** diye bilinen bir şapka giyerlerdi. Başlık, kapşon şeklinde dikilir ve omuzların üzerindeki iki geniş kanatla başlıkla boyun örtülürdü.

Nogay Başlığı, M.Ö. 6-4 yy. da Orta Asya halkları ve Hun Türklerinin giydikleri başlıklara benziyordu. Nogaylarda çeşitli erkek ayakkabıları da vardı. **“Dırık”** diye bilinen ayakkabı daha çok kullanılırdı. Bu ayakkabı türü büyükbaş hayvan derisinden hazırlanıyordu. Dırık'ın yapılmasında, deri ayağın ölçüsünde kesilir. Kürklü kısmı içeride kalacak şekilde bağlanılırdı. Kışın bu tür ayakkabıların içerisine **“Şebey”** diye bilinen **“kurvot”** döşenirdi. Bu ayakkabı türü Kuzey Kafkasya'nın diğer halkları tarafından da kullanılırdı. Anadolu'da çarığın malzemesini hazırlanış ve bağ yapısını, kışın içerisine otta serilişini bilenler Anadolu ve Kuzey Kafkasya halklarının ortak bir giysi kültürü geliştirdikleri kolaylıkla anlayacaklardır. Bu ortaklığa sadece aynı iklim kuşağının insanları olmaları yol açmamıştır. İki coğrafya demografik yapı itibarıyla de büyük ölçüde aynıdır. Karşılıklı göç yaşamış ve insan varlığının kaynağını büyük ölçüde, Altaylar, Türkistan gibi aynı coğrafya sağlamıştır.

Şebeyler, mestle giyilirdi. Mestler, sarı ve kırmızı marokenden hazırlanır, gümüş ve altınla nakışlanıp bezetilirdi. Eve girilince, mestin dışındaki ikinci pabuç çıkarılır odaya mestle girilirdi. Çarıkların renkli ipliklerle işlendiklerini, renkli ipliklerle onlara püsküller, ponponlar takıldığını Anadolu müzelerindeki örneklerinden biliyoruz. Biz Türk halk inançlarında ayna konusunu çalışırken muhtemelen Tokat Etnoğrafya Müzesinde üzeri aynalı çarık resimleri çekmiştik. Çocukluğumuzda şehir hayatında çarık – lastik yoktu ama mest – lastik giyerdik. **“Geydim çarıklarımı Gel bağla bağlarını....”** artık türkülerde kalmıştı.

Nogay Türk ayak giysilerinin arasında, deve, inek derisi ve keçeden hazırlanan **“bot”**lar da vardı. Bunlar daha ziyade Kafkas halkları arasında

Nogaylar tarafından giyiliyorlardı. Erkeklerin günlük giysilerinin yanı sıra, özel olarak hazırlanmış bayram ve tören giysileri de vardı. Bunlardan “Eba” tören giysisi olarak bilinirdi. Eba / **Aba**’yı daha ziyade yaşlılar ve tören yöneticileri giyerdi. Nogaylarda yas / matem giysisi genellikle kara olurdu. Özel olarak yasa giyinen şapka vardı. Bu şapka “**ölünün yılı**” sene-i devriyesi oluncaya kadar giyilirdi. Mekkeyi ziyaret olan yaşlıları hacılar ise; **Salma / Sarık** giyinirlerdi. Göçebe Nogaylar günlük hayatlarında; **yay, ok, balta ve sungi / süngü** taşırlardı.

Anadolu’nun bir kısım kırsal kesiminde de sarıya salma denilirdi. Hala Azerbaycan Türkleri sarık değil salma demektedirler. Kara genelde bütün halklarda bu arada Türk ve akraba kültürlü halklarda da yas rengidir. Kara bayram, Kara yer, Karagün gibi tabirler yas içeriklidir. Kara genelde yas rengi olmakla birlikte Özbekistan’ın bir kısım Türk halkı yasta mavi giyinmektedir. Derinliklerinde eski Türk inançları yatmakta olan bu inancın hala örnekleri görülebilmektedir. Bir yıl yas şapkasını takmak. Ata ruhu inancı ile izah edilebilir. Bu uygulama da eski Türk inanç sisteminin bir kültürüdür. Bazı Türk kesimleri bilhassa yaşlı bayanlar daha ziyade eş ve anneler bir yıl, o gün sırtlarında olan elbiseyi hiç değiştirmezler. Ölen şahsın ruhunun giderek azalan fasıllarla evini ziyaret edeceğine inanılır. Bu itibarla giysilerin şekli ve üzerine sinmiş olan konunun meftanın ruhuna yardımcı olacağına inanılır.

Nogay kadın giysileri erkek giysilerine benziyordu. Ancak kadının başladığında yüzünü hafifçe kapatan bir örtü olurdu. Üsten erkeklerin pantolonuna benzeyen bir pantolon giyilirdi. Kadın pantolonu iki bol paçadan oluşuyor ve “**şalvar**”ı andırıyordu. Bu model onların rahatça hareket edebilmelerini sağlıyordu. Kadınlar gömleğin üzerine “**Koylek**” giyiyorlardı. İç giysileri yakasız oluyor ve bellerinden biraz aşağıya iniyorlardı. Bu kadınların iç gömlekten farklı olarak giydikleri düğmeli ve yakası olan bir giysidir. Üst gömleğin üzerine ipekten hazırlanmış “**Kısa kaftan/Zıbın**” giyiyorlardı. Kaftan genellikle kalçaya kadar iner ve kadın vücudunu sıkıca sarardı. Daha rahat çalışabilmek için Kaftanlar genellikle kolsuz olurdu. Bu tür kaftanlara “**Kısipa**” veya “**yelen**” diyorlardı. Kaftanlar genellikle akrafla bağlanırdı. Diğer bir kadın giysisi ise 4 etekli “**Sıba**” idi. Sıba genellikle uzun etekli ve uzun kollu olurdu. Bir başka kadın üst giysisi ise **Beşmet (Kaptal)** dı. Kışın kadınlar ton diye bilinen bir kürk giyerlerdi. Bu kürkleri kuzu derisinden (**eltir -ton**) karagülden (**korpe-ton**) koyun derisinden (**teriton**) kunduz derisinden dikilirdi.

Nogay Türklerinde, düğünü yapıldıktan sonra genç kadın, evli olduğunu bildirmek için ağ bir mendil “**tasdar**” taşırlardı. Evli kadınlar başlarına küçük bir mendil veya keten bir bez dolandırır, üzerine tasdar ko-

yarlardı. Soğuk havalarda kadınlar genelde “Şalma” denilen bir kumaş parçası ile başlarına örterlerdi. Nogay kadınları, “Yağlık”, “Şokana”, “Bastarkış”, denilen baş örtüleri de kullanırlardı. Yağmurlu havalarda “Bastık” gibi dikilen “Yamgırık” kullanırlardı. Yağlık, Kuzey Azerbaycan’da Kuzey Kafkasya’da Derbent Türklerinde, Gürcistan’ın Borçalı Bölgesi Karapapah Türklerinde, Güney Azerbaycan’da İran Türklerinde ve Nahçıvan’da Anadolu’da Aras vadisinde de aynı isimle tanınıyordu.

Nogay kadın ayakkabıları genellikle yün ve deriden hazırlanıyordu. Keçeden “uyuk” adlı kadın patiği hazırlanırdı. “Şorap” denilen bir tip kadın ayak giysisi daha vardı. Bunlar günlük ve bayramlık olarak ayrılırlardı. Günlük olanlar tabansız dikilirdi ve tokası olurdu. Büyükler için yünden yünden el dokuması patik Kars’da da giyilirdi. Altına deriden veya keçeden altlık yapılırdı. Keçe patik, çorap ve boğazlı çizmemsi ayak giysileri bu arada terlikler hala Kazak Türkleri arasında sade ve işlemeli olarak hazırlanmaktadır. Türkmenistan’da kalın yünden işlemeli kara ve uzun boğazlı bayan çorapların yanısıra içerisine elyaf karıştırılmış yün çorapları bayanlar kırsal kesimde dışarıda da giyebilmektedir. Bu seriden bir diğer Türkmen kadın giysisi de **dizliktir**. Dizlik karışık renkli yünlerden örülür alt kısmı dar üst kısmı geniştir. Çoraptan yukarı ve entari eteğinden aşağı kısmı için giyilir. Bunlar tarafımızdan resimlenmiştir.

Nogay kadınlarının hayatında “Baş bezeme” ve baş bezekleri önemli yer tutarlar. Gümüş bezekler Nogay kadınının ihtirasını simgeler. Genç Nogay kadınların alınlarında veya çenelerinin altında uzanan gümüş takılar ve onlara takılı küpemsî pulları olurdu. Bunlar; **Kulakşın, Şırğa, Bukpe Şırğa, Koraz Kulakşın, Tuyaklı Kulakşın** gibi çeşitli küpe türleri idiler. Kızlar genç yaşlarından itibaren burunlarına **alka, toga** takıyorlardı. Toga’yı sadece kızlar değil, daha dünya’ya gelmeden evvel nişanlanmış erkek çocukları da takıyorlardı. Nogay Türklerinde olduğu gibi Anadolu Türklerinde de, başın bağlanış şekli, yazma veya başörtüsünün rengi biçimi, kofigin düz veya yan konuluşu gibi biçimler, giyenin kız, nişanlı kız veya evli hanım olduğuna işaret ederler. Türk Dünyasında baş bezeme ile ilgili kelimelerin derlenilmesi halinde yüzlerce kelimelik bir lügatçanın oluşacağına eminiz. Biz Karakalpakistan’da etnografya müzesinin üç ayrı salonunda sergilenen Karakalpak, Özbek ve Türkmen takılarının isimlerini sıraladığımızda zengin bir liste oluşmuştu. Bu arada Nogay etnografik kaynaklar **halhal** ve **hızmanın** vatanı içinde bir bilgi vermektedir. Bu kadın süs eşyalarının vatanı muhtemelen Kafkasya idi. Bir diğer ilginç tespitle “**Beşik kertmesi**”nden evvel yapılan nişanlanma olayıdır. Beşik kertmesi daha ziyade kırkı içinde dünyaya gelen çocuklar arasında yapılırlarken Nogaylarda **Toga’yı** doğmadan nişanı kesilen erkek çocuk da takabilmektedir.

Nogay kadınlarında diğer Türk kesimler gibi yas döneminde kara giyindiklerini belirtmiştik. “Ağları çıkar kara giy gelin” gibi. Ancak Nogay Türklerinden yaptığımız bir tespite göre kadınlar normal günlerde beyaz taşlı takılar kullanırlarken, yas dönemlerinde sarı taşlı takılar takınırlardı. Nogay Kadınlar bakımlı olmaya özen gösterirler. Dış görünüşlerine önem verir parfüm de kullanırlardı. Saçlarını **Kenosla** yıkıyor, tırnaklarına oje sürüyorlardı. Makyajlarında pudra ve allık kullanıyorlardı. genç Nogay kızların giysileri yaşlı hanımların giysisi ile aşağı yukarı aynı idi ancak çok daha pratikti.

BESLENME

Nogay milli yemekleri Türkistan ve Kuzey Kafkasyadakilerinin benzeridir. Ancak zamanla köken olarak aynı olmalarına rağmen bunlardan biraz farklılaşmıştır. XIII. yy. da özel et ve süt yemekleri daha yaygındır. Bunların yanısıra darıdan yapılan yemekler de vardır. XV. yy. ortalarına doğru Pyatigorya reyonunda ekincilikle birlikte ekmek üretmeye başladılar. Matvey Mekovsky, Nogay yemekleri üzerinde çalışmış olup XVI. yy.da verdiği bilgilerde süt yemekleri yer alıyordu. Bunlardan “**kumuz**” kıymız en önemli besin kaynağı idi. Diğer araştırmacılardan birisi olan A. Cenkinson, C. Delukka XVI-XVIII. Yy.da Nogay yemeklerini tanımlayıp et ve süt yemeklerinin Nogay mutfağındaki yoğunluğunu anlatmıştır. Fakat XVIII yy. başlarında Oleariy, Tatar diye tanımladıkları Nogayların tavuk ve un yemeklerine dair de bilgi vermektedir. XVIII yy. da çeşitli bölgelerde yaşayan Nogayların yemek kültürü hakkında geniş bilgi verilmektedir. Pavolyiye Nogaylarının yemek kültürünü analiz eden S. Gimmelin’e göre, Nogaylar ekmek pişiriyor, unlu yiyecek hazırlıyor, at, koyun ve sığır etinden yemek hazırlıyorlar, pilav pişiriyorlardı. Güneşte kurutulmuş çeşitli balık türleri de yeniliyordu. İ. G. Georgiye göre Nogaylar yiyeceklerini hayvancılık ve bazı bostan bitkilerinden hazırlıyordu. Onlar, et, süt, peynir, yağ, pilav ve çeşitli yabani ve üretimi yapılan bostan bitkilerini tüketiyorlardı. Yazın karpuz, yemiş (kavun) ve özellikle Kıym’dan tedarik edilen çeşitli otları yiyorlardı. Yemek, genellikle kadınlar tarafından hazırlanıyordu. Erkekler hayvan keser, derisini soyar, parçalar ve daha sonra kadınlara verirlerdi. Kadınlar da bu etlerden çeşitli yemekler hazırlıyorlardı. Orta Asya/Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Kıym’ın Kuzeyi halklarının çoğunda olduğu gibi Nogaylarda at, deve, koyun, sığır ev kuşları (tavuk, ördek, kaz, hindi) ve yabani kuşların eti yenilirdi. D. Şitalter’in ifadesine göre; Nogaylar yazın, koyun, kışın at eti yerlerdi. Beslenmiş atlar genellikle sonbaharda keşilirdi. Kulun ve tay etleri çok sevilir ve bazı hastalıklara karşı ilaç olarak kullanılıyorlardı. **Kulun / Taypiy** (yağ) “**Komkazi**” bazı mide hastalıklarına iyi geliyordu.

At etinden **Kalbasa (Salam)**, “**Kazı**” hazırlanıyordu. Bunun için atın düz bağırsağı (**as-sek**) iyice yıkıyor ve bir ucu sıkıca bağlanıyordu. Sonra bu bağırsak küçük parçalara ayrılmış yağlı etlerle dolduruluyor. Bol miktarda öğütülmüş karabiber ve sarımsakla dolduruluyorlardı. Bağırsak doldurulduktan sonra, ikinci ucu da bağlanıyor kuruması için asılıyordu. **Kazı-Kalbasan** kızartılmak, kurutulmak suretiyle ve çiğ olarak yenilebiliyordu. Etten “**kuvarmış**” diye bilinen bir yemek hazırlanıyordu. Biz, Karaçay – Çerkezki’de yazar İsa Köpayev’in evinde misafir etmiş tavuk yahni ve balık kızartma yemiştik. Yazarlar grubunun Nogaylarla ilgili verdiği bilgilerden Bozkır beslenme kültürünün özelliklerini ve Nogayların yerleşik yaşam süreçlerinin geçme dönemlerini izleyebiliyoruz.

Nogaylarda at ve koyun etinden “**Toltırma**” denilen salam türü bir yemek hazırlanırdı. Bunun için kıyılmış et bağırsak parçaları ile karıştırılıp düz bağırsağa doldurulup iki ucunu da bağladıktan sonra bacada kurutuyorlardı. Toltırma hazırlanırken arta kalan et kurutulurdu. Buna “**kaak et**” denirdi. Kornisa’nın belirttiğine göre ince bir şekilde doğranılmış etten erkekler tarafından “**Taramu**” denilen özel bir yemek hazırlanırdı. Taramu yemeği Nogay erkeklerine olan kardeşlik bağı ve değerlerin korunması için bu yemeğe kadınlar kesinlikle dokunmuyorlardı.

Güney Azerbaycan Türklerinde “**Bibi Sofraları**” kurulur. Bu yemekler adak yemekleridir. Bunlara erkekler alınmazlar. Özbek Türklerinde de evlilik merasimleri döneminde sadece yaşlı kadınların katıldıkları meclisler vardır. Bunların benzerini Hakas Türklerinde de girebiliyoruz. Nogayların yemek kültüründe yumurtanın özel yeri vardır. Yumurta hazırlanarak yenilirdi. Yumurta aynı zamanda soğanla birlikte yağda kızartılır “**kaygana**” denirdi. Çiğ yumurta kaynatıldıktan sonra peynir parçaları, süt tereyağı ve tuz ilave edilerek “**yomeke**” denilen yemek pişirilirdi. Nogayların koykanası Azerbaycan ve Anadolu’da Kaygana/Gaygana olarak bilinmektedir. Nitekim Nogaylardaki kürenke ağırlık birimi Azerbaycan Türklerinde Kirvenge olarak biliniyordu. Nogaylarda et yemekleri genellikle bayram günleri veya törenlerde yenilirdi. Süt ve süt ürünleri ise, Nogayların kullandıkları günlük tüketim maddeleri idi. Nogay mutfak levazımatı; Şara, Saplı, Şanak, Kaşık, Nelbeki (tabak), Saplıoyak, Tepşek (tabak), Savak, Ojacı (kepçe türü), Oyman (büyük tabak), Şomış (büyük kaşık), Şolpu (süzgeçli kaşık), Yalgacı (büyük kepçe), Telpek (büyük çanak), Tos togay (kase), Şapşak (fiç), Şelek (Saka omuzluğunun ucundaki ahşap kava), Kuen (omuzluk), Tobak (tabak), eleken /tekene (elek), Suzgiş (süzgeç), Şamışkış (çatal), Tuygiş (havan eli), Avonkov (tahta boğumlu kavonoz), Ezayak (ayaklı ahşap testi), Sis (uzun şiş), Kumgan (ibrik), Şalmek (çömlek)tir. Bunlardan Tuygiş’in Azerbaycan Türkçesindeki ismi Hevenç–deste’dir. Kumgan’ın ismi ise Sehenç’tir.

HALK TABABETİ

Nogay halkının da doğal olarak geçmiş yaşamlarından gelen birtakım sembolleri, değerleri olmuştur. Bunlardan Halk tababeti ve bu arada veteriner bilgileri ilk sıraları alır. Atlı Bozkır Kültürünün özelliklerinden birisi de hayvan bilgisi birikimli oluşudur. Nogay hayvan bilgisi birikimi çok tartışılmıştır. Ünlü halk sağlığı bilimcilerine göre Nogay Türkleri halk sağlığı uzmanlarına “Suyek Usta” veya “Yarakşı” diyorlardı. Bunların üç tedavi yöntemleri vardır. Bu yöntemler, Masaj-ovma, yerine koyma – çıkıklar için ve çekmektir. Göbek düşmesi içindir. Bu tedavi işlemlerinde kullanılan malzeme, döşekçik, bantbezi idi. Bazı hallerde de henüz kesilmiş koyunun postuna tedavi edilecek hasta sarılırdı. Bu yöntem çok bilinen bir tedavi yöntemidir. Bu tedavi şekli Nogayların akraba topluluklarından Karaçaylarda da vardır. Halk tababetinde çeşitli otlar, süt ve yağdan halk ilaçları yapılırdı. “Türkeçare/ halk ilacı” daha ziyade aç karnına içiliyordu.

Halk ilaçlarının birçok yerde ismi “Kocakarı ilacı” veya “Çerçi Dermanı” iken Kafkasya da isminin Türkeçare olması ilginçtir. Bu tabirin vatani daha ziyade Azerbaycan Türk coğrafyasıdır. Biz bu ismi ilkin Nahçıvan’da tespit etmiş sonraları Azerbaycan’ın sair kesimlerinde teyit etmiştik. Hiçbir halkın halk ilaçları milliyet ismi ile söylenilmez. Mesela Almanya veya İngiltere çare diye bir ilacın ismi yoktur. Kazağa veya Kırgıza değil de üst kimlik olan Türke çare denilmiş olması da ilginç olmalı. Biz bu hususu Türk adının mistik muhtevasına dair yaptığımız çalışmalarda irdelemeğe çalıştık. Türk ata onun şifa gücü kamların şifa verici de olabilmeleri ile ilgili olabileceğini düşünüyoruz. Bu arada çekmek suretiyle yapılan tedaviye de şahit olduk. Kars’da 1940-50’li yıllarda yengem Mevlut Durgun “Göbek Çekme” tedavisi yapardı. Bunun için hasta sırt üstü yatırılır elinin tabanı ile göbeğin ortası ovulur gibi yapılır sonra katlanmış şekli ile parmak göbeğe takılır ve yukarıya doğru çekilir. Bu tür hastalara “Göbeği düşük” denirdi. Bazı insanın göbeği sık düşerdi, göbek yüksek bir yerden atlanınca veya ağır bir şey kaldırıncaya düşerdi. Hamalarda ve daha ziyade erkek çocuklarında görünürdü. Anadolu’da bazı kadınlar için, “ehli tarikattır. Ölülerini de o yıkar, mevlütleri de okur” denir. bir dönem güneydoğu Anadolu’da sünnet yapan kadınların oluşu, sünneti yapan kadınların oluşu, sünnetin islam icatından oluşundan yapanların da tarikat ehlinden oluşları sebebiyle olabilir.

Hayvan derisine insanı sararak tedavi etme yöntemini ilkin Balkan Türklerinden tespit ettik. Sonra Anadolu’da da yapıldığını öğrendik. Daha ziyade yanılmıyorsam kırık çıkıklarda ve “Beli Gevşek” hamile kalmakta zorluk çeken hanımlar için kullanılıyor. Bunun için bir hayvan

kesiliyor derisi soğumadan soydurulmuş hasta bu deriye sarılıyor. Deri kurumaya yavaş yavaş başlayınca haliyle içindeki vücudu sıkıyor. Bu sıkma işlemi tetrici ve vücudun bütün noktalarına eşit etki yapıyor. Böylece zor ve fakat etkili olduğuna inanılan bir tedavi sürüyor. Bu arada Proto –Türk dönemden sonra da Balkanlar muhtelif dönemlerde Kafkasya'dan göç almıştır. Göç olgusu ile halk kültürünün yayılma alanının belirlenmesi, kültürel etkileşimde halkların komşu coğrafyaları paylaşımları kadar önemlidir. Türk Halk tabati çalışmaları da derlenilip toparlanmıştır.

Nogaylarda, akciğer hastaları için **porsuk derisi**, süt ve **sarımsak** kullanılıyordu. Nogay halk tababetine dair L. M. Tolstoy'un anılarında da bilgi vardır. Tolstoy Nogaylar tarafından tedavi edilmiştir. Bu tedavide kuruyemişlerin tozu kullanılmıştır. Nogay Aip bu yöntemle Tolstoy'un boğazındaki rahatsızlığı tedavi etmiştir. Bu dönemde ünlü bir Nogay halk tabibi melhemi açık yaralarda kullanıyordu. Bu ilaçta, **yağ, bal, yumurta sarısı, un ve balmumu** kullanıyordu. Nogay Türklerinde 20'den fazla hastalığı ve onların tedavi şekilleri biliniyordu. Bir takım hastalıkların tedavisinde zorlanılıyordu. Bir kısım hayvan hastalıklarında hayvan sabahleyin yem yemeden ve ahırdan çıkmadan hayvanın yarası **kirpi yağı** ile doldurularak tedavi uygulanıyordu. Güneşte kurutulmuş taze **Yavşan / Pelin** otunun tozu çürümeye yüz tutmuş yaranın üzerine, yara biraz ovulduktan sonra üzerine bağlanıyordu.

Sarımsak Türk halk hekimliğinde önemli yer tutar. Sarımsağın mikrop öldürücü fonksiyonuna dair Eren Akçiçek geniş bir çalışma yapmıştır. Hatta sarımsağın sağlıktaki önemini anlatan hadislerin varlığından dahi bahsedilmiştir. Biz sarımsağın, **nazar, büyü, hortlak** ve çeşitli **kara iyeler** karşısındaki yararlı rollerini tespit etmiş fiziki ve fizik ötesi zeminlerde Sarımsağın oynadığı bu olumlu rol üzerinde çalışmıştık.

Nogaylar hayvan tedavisinde **maden sularından** da yararlanıyorlardı. Bu yöntem Nogay Türklerinde çok eskiden beri uygulanıyordu. Tedavi usulleri arasında **kan akıtma** da vardı. Bunun için özel tıbbi aletler kullanılıyordu. Kan hasta hayvanın yan tarafından alınır. Bu tedavi şekline "**Kartık**" deniliyordu. Atlarda bu türden bir sorun olunca atın ayağını çertiyor / bıçakla çiziyorlardı. Bu işlemden sonra ata bir kapla su veriliyordu. Atların göz hastalıklarında **toz şeker** ilaç olarak kullanılırdı. Bu dönemlerde "**Sibir yarası**" ve "**Hayvan Humması**" hastalıkları çok yoğundu. Nogaylarda dini, mistik inanç içerikli hayvan tedavisi de vardı. Bu tedavi yönteminde **ruhlardan** istifade edilirdi.

Hayvanlardan kan akıtmak suretiyle tedavi edilme yöntemi Anadolu Türklerinde de vardı. Uygulama şekilleri büyük ölçüde benzemektedir.

Bu konuda Türkiye yapılmış çalışmaların mevcudiyetleri de bilinmektedir. Ruh –at ilişkileri konusunda eski Türk inanç sistematiğinden günümüze kadar gelmiş bir kara iye olan süreli diye bilinen bir habis ruhun gezeleri atlara ahır içerisinde binip onları çatlatırcasına koşturduğuna inanılır. Bu kara ruhun hayvanlara zarar vermesini önlemek ve onun yakalanabilmesini sağlamak için atın sırtına zift türünden yapışkan bir madde sürülür. Böylece anılan kara iyenin yapışacağı için yakalanacağına inanılırdı.

Diğer taraftan at, Türk halk inançlarında kült oluşturmuş adeta bir ak iyedir. O'nun nalından, yelesinin kılından, ayak izinden kişnemesinden, üzengi ve geminin demir aksamından kafa kemiğinden, kötü ruhlara ve kem gözlere karşı korunmada istifade edilir.

Nogaylar da diğer Türk soylu halklar gibi 12 Hayvanlı takvimi kullanıyorlardı. Bu takvimdeki aylar, fare, inek, pars, tavşan, balık, at, tavuk, it, koyun, ejder, maymun, domuz yılları idi. Nogaylarda ay isimleri ise, **Yanıbar** / (Ocak), ruhun beslenme ayı, **Beribar** (Şubat) Yeri beslenme ayı, **Mirat** (Mart) Ruya ayı, **Eter-el** (Hisar) ülkeyi düzeltme ayı, **May** (Mayıs) yağ ayı, **Uyın** (Haziran) toplama ve depolama ayı, **İyin** (Temmuz), **Avız** (Ağustos), **Sentebar** (Eylül) mukavamet ayı, **Oktabobar** (Ekim) avla doyum ayı, **Noyabar** (Kasım), **Tekebar** (Aralık) keçi ayı idi. Halk meteorolojisi Nogay hayatında önemli idi aynı zamanda diğer Türk halkları ile ortaktı. 12 Hayvanlı Türk Takvimi için H. Çay'ın çalışmalarına bakılabilir.

Nogayların ayrıca kendi birimleri vardı. 1 km'ye Şakırım deniyordu. "**Kulaç**" da vardı. Kuşak ise karış karşılığında kullanılırdı. "**Kırma Ayak**" köy bardağı ile yapılan bir hacim ölçüsü idi. Ayrıca "**Şara**", "**tostakay**" gibi birimlerde vardı. Bunlar daha ziyade takas da kullanılırlardı. "**kürenke**" 500 gr karşılığında nogay ağırlık birimlerinden birisi idi. "**Ok**" da bir birimdi. 3 kürenke bir okdu. Ayrıca "**put**" ve 2.5 put karşılığında "**sabu**" diye bilinen bir ağırlık birimi daha vardı. "**Şekki**" köylerde kullanılan bir el terazisi idi. Batı birimleri Nogay yurduna XIX. Yy. ın sonlarında gelmiştir. Bu birimlerden bir çoğunu bir halkın bir kısmı Kuzey ve Güney Kafkasya göçmeni olan Kars'dan hatırlıyoruz.

HALK EDEBİYATI

Nogay folklorunun tarihi hazinesinde çeşitli folklorik ürünler vardır. Bunlar, çeşitli hatıralar, destanlar, hayvancılık ve ekincilik türküleri doğumdan ölüme kadar geliştirilmiş uygulamalar, çocuk türküleri, çeşitli seviyeden oyunlar, çiftçi şiirleri, lirik parçalar "**Sustuşka**" diye bilinen (Karşılıklı kız –erkek oynanan bir kısmı türkülü oyunlar) iyi ve kötü gün-

lerde okunan neşeli ve hüznü parçaları. Bunlardan bir kısmı defin esnasında okunan bir nevi ilahilerdi. Ayrıca sözlü edebiyat mahsulu olan dualar/alkışlar, beddualar/ Gargışlar, masallar, efsaneler, yaşanmış olay anlatıları, bedii halk düşünür ürünü olan sözler vardı. En önemli yeri Eposlar alıyordu. Deyimler ve ata sözleri oldukça gelişmiş ve zengindi. Halk kültürünün oluşup yaşamasında Türkücü ve Masalcı önemli yerleri vardı. “**Poyema**” diye bilinen uzun şiirler yazıyorlardı. Nogay şiirinde en saygın yeri kahramanlık şiirleri alıyordu. Bunlar “**Yıran**” olarak biliniyorlardı. Lirik Nogay destanlarını ise “**Bahşi**”ler dile getiriyordu. Efsaneleri ise “**Engimeşi**”ler “**Ertegişi**”ler (Masalcılar) atasözü anlatan “**Şeşenler**” deyimlerin bulunması da “**Efovoizm**”ler ünlüdür. Şeşen kelimesi, müdrük ve hazır cevap anlamına gelmektedir. “**Yırşı**”lar bütün türkülerini okuyabilirler. “**Sıngsi**” ler Şıng, diyor, mar, beyit anlamında idi. Manicilere “**Sastucka**” Ağıtçıları “**Bozlaşi**” Beddua edici ve deyim ustası olanlara “**Şuklaşi**” deniliyordu. Bunlar daima halk tarafından itibar görmüşlerdir. Bu alanda, **Korkut, Şez-bayan, Ket-buga, Naymanlı, Sibra, Jirence, Şeşen** ve diğerleri Nogay halkının hafızasında yaşamaktadır. 1920’den sonra Nogayların en ünlü türkücüleri “40 Nogay Poeması Anlatıcıları” idi. Bunlar, **Musa Yurau, Kasım, İdris İshak Ulu** idi. Nogay ağıtçılarının ünlüleri ise, **Estavgan Yırau, Üzlükken Amit Kazı**’dır.

Çağdaş Nogay Folklorcularından Dağıstan elinden, **Kuray Lukmanova, Süleyman Sorseyeva, Yumali Adjimurzayeva, Abdulkerim Goniyevi, Yumanbeda, Koybokov, Stavropol** bölgesinin Neftekums ilinden **Zeyida Koybolyev, Nogman ve Magament Koldosov** Çeçenistan’ın **Şerkovsk** ilinden **Ali-kişi Katrosov**, Karaçay- Çerkezya’dan **Hacı Issak Kumukov, Halil Naymanev ve Hangereya Cemokulov**’u anmak gerekir.

Karakalpakistan’da 1997 yılında kutlanan ve bizimde “Asık Şenlik” bildirimizle katıldığımız “Kırkızlar Destanı” sempozyumunda Nogaylar da vardır. Aynı yıl bu destan Derbent Dağıstan’da da kutlandı. Keza 2003 yılında yine Nokus – Karakalpakistan’da yapılan “Adige Destanı Sempozyumu”na biz “Adige Destanın da Olağanüstü Tipler” isimli bildirimizle katıldık. Türkistan –Karakalpakistan Türk destan kültürü ile Kafkasya – Nogay Türk destan kültürü arasında özel bir bağ vardır.

Nogayların hayatlarında önem taşıyan safhalarında Nogay masalları anlatılır ve Nogay şiirleri okunur. Çeşitli yansımalar yapılı. Nogay folklorunun Şiir ürünleri Müzikli Nogay folkloru ile direkt ilişkilidir. Bir kısım Nogay müzik aletleri günümüze kadar gelmiştir. **Kabız, dombre, dutar, sıbzı, kabal, karnay, zurnay, davulboz** bunlardandır. Bu çalgı-

ların isimleri Kafkasya ve Anadolu Türk müzik aletleri olduğuna şahitlik etmektedir. Anadolu'da ağıt konusu ayrıntılı incelenmiştir.

Nogayların çağdaş ağıtçı ve manicileri eski meslekdaşlarından farklı olarak profesyonel değillerdir. Buna rağmen eski gelenekleri yaşatanlar da bunlardır. Nogay folkloruna dair günümüze gelebilen ilk belge **Alibey Sarobov**'a ait olup 1830 tarihlidir. XIX. Yy.'ın 2. yarısı XX. Yy'ın başlarındaki folklorculardan **A. Arhipov, M. Osmanov, G. Ananov, P. Palev** tanımlar daha sonra **Canibekov** geliştirmiştir. Onun 30 yıllık çalışmaları (1905-1935) sonucu Nogay Eposu, folkloru, manileri, özlu sözlerinin toplandığı 4 ciltlik "Kelime Hazinesi" adlı eserde toplanmıştır. Ayrıca bu alanda **S.A. Canibekov Kalmkof** ve **A.İ. Sikaliyev** de çalışmışlardır.

Nogayların 10 kahramanlık destanı (Batır Yırları) lirik destanlardan (Aşık destanlarından) oluşmuştur. Ünlü destanları; **Aysıla oğlu Ahmet, Kamlanlı Batır, Edige Mamay, Manaşa, Manaşı Uk Tuyakbay, Er Tazgıl, Musevki Batır, Şora Batır, Adil Soltan, Kırk Nogay Kahramanı, Karasay Kazı, Er Kusep, Er Kosay, Amanhor, Er Kokşe, Kambar Batır** ve başkalarıdır. Nogay Eposları 14-17 yy.da oluşmuştur. XIV.yy.da yazılan Edige Destanı Nogay fikrinin doğuşunu anlatır. Kızıl Ordu'nun dağılmaya başladığı bir dönemde esaretinde bulunan halklar ayrılmaya başlamışlardır.

Nogay masalları 3 bölümden / devreden oluşmaktadır. Bunlar, Hayvanlar, büyücüden ve maişet hakkındadırlar. Bütün Nogay Türk masallarında kahraman, haksızlığa, zulme karşı savaşıyor. Hayvan masallarının derinliklerinde mitolojik dönemin izleri vardır. Hayvan ve büyücü mitolojisine dayanır. Hayvanların düşünen, akıl yürüten muhakeme edebilen karakterleri vardır. Bunlar eski Türk boylarının/ kabilelerinin anemistik ve totemistik buluntular ile doludur. Denilirken bu tespit aynı zamanda Atlı Bozkır Medeniyetinin İnanç sistemini oluşturan bir takım kültlerin kökenine işaret etmektedir.

Nogay Yaratıcılığında "aforizm" (gizli söz) daha çok gelişme kayıtları etmiş "takpaklar" (atasözleri), "Yumaklar" (Bilmeceler) Nogay halkının asırlar boyu birikmiş hayat tecrübesi vardır. Bazı örnekler; "Ağzın kanla dolu olsa da düşmanın önüne tükürme", "Mollaya fazla yakın durma, zengin olduğun zaman o sana yaklaşacaktır", "Diyilen söz, atılan ok gibidir", "Birisini sözle ikna edemiyorsan, deynekle hiç ikna edemezsin", "İyi söz ruhun gıdası, kötü söz ise baştası (mezar taşı) dır." Nogaylarda yağmur duası olarak kurak mevsimlerde; "Kun – ayım ket,ket salkın –ayım kel –ket" denir. Türkiye Türkçesi ile "Kurak ayım git git, Yağmurlu ayım gel gel" demektir.

HALK İNANÇLARI

Günümüzde Nogay Türkleri evlendirecekleri kızlarının kanaatini sorarlar. Durun (eski) dönemde kızın kanaati sorulmaz ve kızlar 12 yaşından itibaren evlendirilirdi. Şimdi kızlar için evlilik yaşı 18-20'dir. Kız ere verince kırk duval (davar) kalın istenirdi. Bir kimsenin kızı dünyaya gelince O'na "Kırk davarın hayırlı olsun" denirdi. Kız ve erkek evladın itibarları itibarıyla "erkek çocuk daha yalıdır". Nogay Türklerinde oğlan bala doğanca (oğlan çocuk doğunca) "Çatanın tüpü (dipi) berk olsun" (soyunuz devam etsin) denir. 1940 yılında evvel Nogaylarda 10'den az bala olmazmış, şimdilerde nadiren 6-7 ve daha ziyade 3-4 bala olmaktadır. Nogay Türkleri Rus aileye kızlarını vermezler. Obalarından aşiretlerinden de kız almazlar. Bu tür gençler aralarında kardeşirler.

Nogay Türkleri çocuklarını nazardan korumak için onlara molladan "dua" alınır. Geç konuşan çocuğun dili kaşıkla vurulur. Çocuklar muhakkak **sünnet** yaptırılır. Dağıstan Nogaylarında sünnetsiz çocuk yoktur. Kuban Nogaylarında sünnetsiz çocuğa rastlanabilir. Nogay Türklerinde sünnetçinin adı "**Baba**"dır. Şimdi Baba ve sünnet adetleri pek kalmamıştır. Sünneti doktorlar yapmaktadırlar. Sünnet de yaranın tedavisi için **Ocak külü** ilaç olarak kullanılmaktadır. Sünnetin kesilen parçası çocuğun annesi tarafından bir yere saklanır. Sünnet 5 ile 7 yaşlarında yapılır. Sünnet Toyuna "**Baba Toyu**" denir. Büyük bir bayram yapılır. Sünnet olan çocuk için "Şimdi Müslüman oldu" veya "şimdi tam Müslüman oldu" denir.

Nogay Türklerinde, çocuk askere gidince kurban kesilir. Hayır dilekleri dilenir. Toy yapılır. Bu toya "**Gece Toyu**" denir. Askere gidecek genç **şavgal** (hediye) verilir. Hediye olarak asker adayına para verildiği de olur. Nogay Türklerinde "**söz vermek**" çok önemlidir. Çocuk doğduğunda "**Beşik Kertme**" yapılır gençler için "**sözü verilmiş**" denilir. Söz muhakkak yerine getirilir. Evlenme yaşları gelince, kızın erkekten tercihen 2-3 yaş genç olması istenir. Gençlerin evlenme yaşları geldiğinde erkek tarafından kızın annesine ağız aramak için gidilir. Erkek daha evelden evlenme isteğini anlatmak için bir dostuna veya yengesine istediğini söyler. Onlar da anne – babaya bilgi verir. Kızın cevabı "**Kız ayılduru**" alınır. Kızın ailesinin "evet" deyişinde küçük bir toy yapılır. Daha sonra "**şeytan ötbey toyu**" (şeytan geçemez toyu) yapılır. Evliliğin onayı için bu arada yaşlılara gidilir. Yaşlılar yıldızlara bakarak çiftlerin yıldızlarının uyuşup uyuşmadığına, düğünün ne zaman yapılmasına uygun olacağına karar verirler. İkon "**toy**" (**Büyük Toy**) ise 2-3 gün sürer.

Gerdek gecesi yakınlarından gençler damadın **börkünü** kaçırlar. Börkü geri alabilmek için hediye verilir. Damat ve gelin kırmızı –yeşil

renkli bir perdenin beti (yüzü) görünmesin diye geline yavluk örtülür. Gelini görmek isteyen herkez geline hediye olarak bir takı takarlar. Toy-larda, **kımız, boza ve şıra** içilir. Bu arada konuklara **sök** ikramı yapılır. Sök, taze kavrulmuş darı, şeker veya bal karışımından yapılmış **Talğan** vardır. Talğan, **darı** veya **mısır unu, süt, kaymak** ve **bal** karşımı bir yiyecektir.

Nogay Türklerinde gelin olacak kızda aranılan vasıflar, adayın **kullak süyer** (çok çalışkan), olmalı, **kolu kemer** (marifetli olmalı), **yol yordam töre bilmeli**. Bu konu ile ilgili bir tekerlemeye göre; “ Anasına korop kızını ve ayağına korop aşın iç” denir.

Nogay Türklerinde sık rastlanan insan isimleri, Esengeldi, Yumanyaz, Yumandık (Sevindik), Şanra Sevunduk (Sevindik), Kuvandık (Sevindik), Gündoğan, Atyeter, Tanyatik, Kısmenbet, Geldimorat, Kayırbek, Navur-bek, Kazbek, Orozniyez, Orozmanbet, Üzlüken, Cennethan, Orazbike, Gunsulu, Yensulu, Tansulu, Tanbike, Bazarhan, Toybike (Toyda doğan-lar için), Vezirhan, Demirhan, Demir-Polat, Süyünbüke, Süydümhan, Al-mita, Elmira'dır. Nogay Türkleri arasında Rus isimleri, Miyanda, Sıtalinbey, Sıtalinat, Vatasıbek, Kılınbek'dir. Çocuğu yaşamayan anne çocuklarının yaşamaları için onlara, Kutupdursun, Dursun, Yaşar gibi isimlerde koyar.

Nogay Türklerinde çocuğa ismini baba tarafı koyar. İlk çocuğa ismini babası koyar. Nogaylarda çocuğa ad koyan da, beşikte salganda (ilk defa beşiğe koyulunca, **Kazay Dotop**'da (Day durunca) ilk yürüyünce saç ilk kırkılınca (ilk traşta) toy yapılır. **Saç toyunda** balanın saçı alınıp saklanılır. Çocuğun ilk dişi çıkınca (**Diş Çırla Toyu**) yapılır. Ad veren ata bindirilir.

Nogay Türklerinde çocuğun ilk doğduğu gün, kendisine bir gömlek giydirilir. Bu gömlek, **kırk gün** yıkanılmaz. Bu gömleğe “it kölek – it **gömleği**” denir. Kırk gün dolunca bu gömlek ite atılır. Böylece çocuktaki kötülüklerin ve kötü ruhların tesirinin giderildiğine inanılır.

Tarihi Nogay düğünleri, toplumsal – ekonomik hayatın bütün unsurlarını içermektedirler. Damat adayları arasında ciddi bir rekabet vardır. Damat adayları arasında at yarışı, nişancılık, bulmaca bulma, satranç, mani söyleme yarışması yaparlar. Yarışmayı kazanan damat adayı talip olduğu kızla bire bir yarışa girerdi. Düğün manilerinde gelinin ve ailesinin onuru okşanır övgüler yapılırdı. “**Gelin geldi**” ve “**toy başladı**” gibi parçalar okunur. “**Toy bitti**” parçası ile düğün biterdi.

Düğün manileri Türk elleri düğünlerinde çok yaygındır. Kars'da “ge-lini-damadı oynatma”, “Kaynanayı oynatma”, “Gelini ata bindirme”,

“toy bitti kalkın gidi”, havaları çalınır. Nogay düğünlerindeki evlilik evveli sportif yarışmalar Dede Korkut’un destani yaşam tarzından farklı değildir. Nogay toplumunda çok eşlilik vardı. Ancak Nogay halkı prensip olarak bu uygulamayı pek onaylamamıştır. “Bir eşi olan rahat olur, İkinci eşi olan narahat ölür” denilmiştir. Lirik Nogay hayatında sevgi ön planda yer alır. Gençlerin eş seçiminde yiğitliği aklı, samimi duygularını ön plana çıkarırlar.

Günümüz Nogay Türklerinde gece tırnak kesilmez, gece tırnak kesenin rızkını kestiğine inanılır. “Ademden kolumun tırnağını aladı. Allah’dan konkar ayağımın tırnağını aladı” denir. Tırnak yer kazılıp, yere kaylanır. Nogay Türklerinde her soyun bir aile mezarlığı vardır. Soylu olanlarla halktan insanların mezarlıkları farklıdır. Garip ölenlerin mezarlıkları soylu veya sade insanlar katışıktır. Nogay Türklerinde kan gütmek, kan davası sürmek, inanç ve adeti yoktur. Kız kaçırma adeti vardır ama bu hiçbir zaman kan davasına yol açmaz. **Kız kaçırma** yöntemi ile evlilik eskiden daha çok görülürdü o dönemlerde 4 eşlilik dahi olabiliyordu. Şimdi tek evlilik yapılmaktadır. Nogay Türklerinde ölen ağabeyinin dul kalan eşi ile evlenilir. Ayrıca evliliklerinde kesinlikle eşden ayrılmak boşanmak yoktur. 40 gün çıkarılmayan gömlek uygulamasını nadir rastlanır olsa da bin Anadolu’dan ve S. Buluç’un Şamanizm makalelerinden hatırlıyoruz. “**Koku**” ile ilgili olmalı. Kara iyelerin çocuğu kokusundan teşhis etmesini önlemek için almalı. Korunmada kokunun çeşitli şekillerde kullanıldığını biliyoruz. Keza ölen kimseye “toprak oldu” denilmesi de ilginçtir. Bu kutsal toprağa güvenmek gibi bir şeydir. “Yere verdik, toprağa emanet ettik” gibi bir inancın tezahürüdür. Bir diğer önemli husus da sünneti yapan adama “**Baba**” denilmiş olmasıdır. Bilindiği gibi kirve baba ayarında değerlidir.

Nogay Türklerinde ölen bir kimse için, “öldü” denilmez, “toprak oldu”, “yaş oldan toydu-yaşam ondan gitti” denir. Bazan da “Avuştı – değiştı” veya “ömrü kıssa oldu” denilir. Nogaylarda ölünün üzerinde yıkandığı yere **Şabraz** Karaçaylar da ölü Cuvulgan Konna, ölü yıkanan tabla, denir. Kuban Nogaylarında ölümün 2. günün Dağıstan Nogaylarında 2. veya 3. günü defin yapılır. Başsağılığına gelenler, “Yatan Yer Cennetli Olsun” “Bu öldü kalanlar sağ olsun”, “İzi yaratsın başkaları ölmesin” denir. Nogay Türk halk inançları, genel Türk halk ve burada Anadolu Türk halk inançlarıyla farklılık göstermektedir. “Şeytan Geçemez Toyu”nun yapılışı, gelin ve damadın arkasına geçtikleri perdenin kırmızı ve yeşil oluşu gibi. Renk kültüründe görülen bu aynılık, sayı 40 gibi sayı kültüründe de görülmektedir. Ak ve kara iyeler Toprak kültüründe, beslenme ve eğlence kültüründe diğer alanlarda bu aynılığı görebiliyoruz.

KAYNAKLAR

- Abdulhalık Çay, *Nevruz*, Ankara 1999.
- Ali H.Bayat, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003
- A.Z. Özdemir, *Öyküleriyle Ağıtlar*, Ankara 1994
- Eren Akçiçek, *Erence (Halk Bilimi Yazıları)* İzmir, 1997.
- Esmâ Şimşek, *Kadirli ve Osmaniye Ağıtları*, Antakya, 1993.
- İ. K. Kalmıkov, P.X.Kereytov, A.İ. Cikaliev, *Nogaytsı*, Çerkeski, 1988
- İ. Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987
- S. Güngör, *Burhaniye Mektupları*, 2000 (Basılmamış)
- Ş.Aksoy, "Kadın Sünnetçiler" III. *Lokman Hekim tıp Tarih ve Folklorik Tıp Günleri Bildirileri*.
- Y.Kalafat, *Kırım-Kuzey Kafkasya, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, 1999.
- , "Nogay Türklerinde Halk İnançları", *TÜRKSOY*, Nisan 2001, S. 3
- , "Türk Halk İnançlarında Kara" 4. *Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara 4-8 Kasım 1997
- , *Avrasya Türk Halk Sufizm I*, Ankara, 1997.
- , *Doğu Anadolu'da Eski inançlarının İzleri*, Ankara, 1999
- , *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Sultan*, Ankara 2003
- , "Türk Adanın İlahi Muhtevasına Dair" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1996 S. 100, sh. 97-112.
- , *Kırım- Kuzey Kafkasya*, Ankara 1999
- , "Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğan ile İlgili Hususlar" *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ankara 2001, sh. 85-91
- , "Türk Halk İnançlarında Kara iyelerle İlgili Halk İnançları" *Güneyde Kültür*, sh. 21-26.
- , "Orta Toroslardaki Türk Halk İnançlarında At" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mart 1998 s. 135, sh. 24-31.
- , "Edige Destanında Olganüstü Tipler" Prof. Dr.Ahmet Bircan Ercilasun'a Armağan, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2003, S. 13 sh. 344-352
- , "Nokus Kırkkızlar Destanı Sempozyumu ve Karakalpak Türk Halk İnançları" *Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı*, Ankara 1998 sh. 315-336